

Sayı : 35

1984-94

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Tarih Dergisi

*Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız
Hatıra Sayısı*

Kurucusu

Ord. Prof. M. Cavid Baysun

EDEBİYAT FAKÜLTESİ BASIMEVİ
İSTANBUL — 1994

KADI BEYZÂVÎ'NİN TARİHE DÂİR ESERİ
NİZÂMÜ'T-TEVÂRİH'İN TÜRKÇE TERCÜMESİ
HAKKINDA

Fahamettin Başar

Kadı Beyzâvî (Ebu'l-Hayr Ebû Sa'id Nâsır ed-Dîn Abdullah b. Ömer) İran'da, Şiraz yakınlarında bulunan Beyzâ şehrinde doğmuştur. Doğum tarihi hakkında kaynaklarda bilgi yoktur. Babası Abdullah, Fars Atabegi Ebûbekir b. Sa'd döneminde (1226-1260) Fars Başkadılığı (Kadi'l-kudât) yapmıştır. Beyzâvî, Şiraz'da iyi bir tahsil görüp yetiştikten sonra o da, babası gibi kadılık mesleğine intisâb etmiş ve burada bir müddet kadılık yapmıştır. Daha sonra kadılıktan ayrılarak Tebriz'e yerleşmiş ve vefâtına kadar orada kalmıştır¹.

Beyzâvî'nin vefâtı hakkında kaynaklar değişik tarihler vermektedir. Bir kısım kaynaklarda 685 (1286-87)², bazı kaynaklarda ise 691 (1291-1292)³ tarihi kaydedilmiştir. Bunun yanında 716 (1316-17) yılında vefât etmiş olması da muhtemeldir⁴.

Kadı Beyzâvî, lisan, edebiyat, sarf, nahiv, tefsir, fıkıh, usul, kelâm ve tarih ilimleriyle uğraşan değerli bir bilgindi. Şafii mezhebine mensub olan Kadı Beyzâvî adı geçen bu ilimlere dâir pek çok eser meydana getirmiştir.

1 Kadı Beyzâvî'nin hayatı hakkında daha geniş bilgi için bkz. İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zehab*, Kahire 1350, V, 392-393; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul 1974.

2 Meselâ bkz. Ömer Rıza Kahhala, *Mu'cemu'l-Müellifin*, Dımaşk 1958, VI, 97-98; Hayreddin el-Zirikli, *el-A'lâm*, Beyrut 1389/1969, IV, 248; C. Brockellmann, *Geschichte Der Arabischen Literatur*, Leiden 1943, I, 530.

3 Subkı, *Tabakatü's-Şâfiyyetü'l-Kübrâ*, Kahire 1324, VIII, 157.

4 C. Brockellmann, «Beyzâvî» mad. *İA*, II, 593-4.

Tarihî eseri olan *Nizâmü't-Tevârih*'in yanısıra, daha çok *Tefsir*'i ile tanınan Kadı Beyzâvî'nin başlıca eserlerini şöyle sıralayabiliriz.

Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vîl : Beyzâvî Tefsiri olarak bilinen ve ehl-i sünnetin tefsirleri arasında en kıymetlisi olan bu eser bir çok defalar basılmıştır. *Beyzâvî Tefsiri* bilhassa sünniler arasında çok büyük rağbet ve takdir kazanmıştır. Uzun yıllar medreselerde ders kitabı olarak okutulan *Beyzâvî Tefsiri*, bir çok kez şerh edilmiştir.

Kadı Beyzâvî'nin bu tefsirinden başka metafiziğe dâir *Tavâli' el-Envâr min Metâlî' el-Enzâr*, lugata dâir *el-Gayetu'l-Kusvâ* ile *Şerhu'l-Muntahap*, nahive dâir *el-İzâh* ve *Şerhu't-Tenbih* isimli eserleri vardır.

Beyzâvî'nin, tarih alanında yazmış olduğu eseri ise *Nizâmü't-Tevârih* adını taşımaktadır. Farsça olarak kaleme alınmış olan bu eser yaradılıştan 674(1275) yılına kadar gelen kısa bir dünya tarihidir. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde üç, Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde bir adet yazma nüshası mevcuttur⁵. Ayrıca Edirne Selimiye Kütüphanesi⁶ ve Malatya Dârende Kütüphanesi⁷'nde olmak üzere iki yazma nüshası daha vardır⁸. *Nizâmü't-Tevârih*, İran'da iki kez neşredilmiştir⁹.

Kadı Beyzâvî'nin yazmış olduğu bu tarihî eseri XVI. yüzyılda Türkçeye tercüme edilmiştir .Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye Kitapları 890 numarada bulunan ve III. Mehmed (1595-1603)'in emri ile Mustafa b. eş-Seyh Abdurrahman tarafından *Enîsü'l-Mülûk* adıyla Türkçeye çevrilen bu eserin tespit edebildiğimiz kadarıyla, mütercimi meçhul bir başka tercümesi de İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar 877 numarada bulunmaktadır.

5 Yazma nüshalar için bkz. Süleymaniye Ktp. Ayasofya nr. K. 3605, Fatih nr. 4213/2 ve H. Hüsnü Paşa nr. 836; Nuruosmaniye Ktp. nr. 3450.

6 Selimiye Kütüphanesi, nr. 1592.

7 Malatya Dârende Kütüphanesi, nr. 4556/29.

8 R. Şeşen, «Türkiye Kütüphanelerindeki Tanıtılmamış bazı Farsça Yazmalar», *İslâm Tetkikleri Dergisi*, İstanbul 1984, VIII, s. 5-70.

9 Neşirleri için bkz. Kadı Nasıreddin Abdullah b. Ömer Beyzâvî, *Nizâmü't-Tevârih*, nşr. Hâkim Seyyid Şemsullah Kadıri, Haydarâbâd (tarihsiz); Kadı Nasıreddin Abdullah b. Ömer Beyzâvî, *Nizâmü't-Tevârih*, nşr. Behmen Mirza Kerimi, 1313.

Bu iki tercüme birbirinden farklıdır. Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshanın istinsah tarihi 1086 (1676-77)'dir. Üniversite Kütüphanesi'ndeki nüshanın ise mütercimi ve istinsah tarihi belli değildir. Ancak Osmanlı sadrazam ve müelliflerinden Rüstem Paşa (öl. 1561) adına tercüme edildiği, tercümenin ilk sayfasında kayıtlıdır. Rüstem Paşa'nın yaşadığı devir ile III. Mehmed devri göz önüne alınırsa Üniversite nüshasının Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshadan daha önce tercüme edildiği anlaşılır.

Nizâmü't-Tevârih'in bu türkçe tercümeleri dil ve hacim bakımından da birbirlerinden farklıdır. Süleymaniye nüshası 25 satırlı 85 varak, Üniversite nüshası ise 15 satırlı 58 yapraktan ibarettir. Üniversite Kütüphanesi'ndeki yazmanın dili daha sade, Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki yazmanın dili ise ağırdır.

Orijinal Farsça metinle Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki tercümeyle karşılaştığımızda Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshaya mütercim tarafından bir çok ilâveler yapıldığı anlaşılmaktadır. Meselâ Farsça metin ile Üniversite Kütüphanesindeki yazmada olmadığı halde söz konusu nüshada dünyanın yaradılışı ile coğrafi bölgelerden uzun uzadıya bahsedilmektedir. Konu başlıkları her iki Türkçe nüshada da asıl metne uygunluk göstermektedir. Fakat muhteva itibariyle Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüsha daha ayrıntılıdır. Yine bu nüshada asıl metinde olmayan bir çok ayet, hadis, dua ve farsça beyitlere de yer verilmiştir. Bu arada hem mütercim, hem de müstensih tarafından yazılan Türkçe beyitler de mevcuttur. Halbuki eserin Üniversite nüshasında bu tür ilâveler yoktur¹⁰.

Farsça metin ile Üniversite Kütüphanesi'ndeki nüsha Abaka Han b. Hülâgû devrine kadar gelen olayları ihtiva ettiği halde, Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshada İlhanlılar devri anlatıldıktan sonra Fatımiler, Eyyûbiler ve Mamlûklar devri hakkında da bilgi verilmiştir. Eser III. Mehmed devrine kadar gelen Osmanlı hanedanının seçeresiyle son bulmaktadır.

10 Kadı Beyzâvî'nin *Nizâmü't-Tevârih* isimli eserinin Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan bu Türkçe tercümesinin inceleme ve metin neşri hakkında bkz. F. Başar, *Kadı Beyzâvî'nin Nizâmü't-Tevârih adlı eserinin Mustafa b. Şeyh Abdurrahman tarafından Enisü'l-Mülûk adıyla yapılan Türkçe Tercümesi (İnceleme ve Metin Neşri)*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi), İstanbul 1986.

Kadı Beyzâvî'nin bu eserinin ana başlıkları şöyle sıralanabilir:

Eser dört kısım halinde ele alınmış olup, birinci kısımda Hz. Âdem'den Hz. Nuh'a kadar gelen 14 Peygamberin tarihi anlatılmıştır.

İkinci kısımda destanî İran tarihi ile Sasanîler dört grup halinde incelenmiştir.

Birinci grupta, milâttan önce İran'da kurulmuş olan Pişdâdiyân (Med İmparatorluğu) hükümdarlarının tarihi incelenmiştir. Eserde adı geçen Pişdâdiyân hükümdarlarının isimleri şöyledir : Keyûmers, Hoşenc, Tahmures, Cemşid, Dahhâk, Efrîdûn, Menüçehr, Nuzer, Afrâsiyab, Zab b. Tahmasb ve Gerşasf¹¹.

İkinci grupta, yine İran'da kurulmuş olan Keyyânî (Pers İmparatorluğu-Ahamenişler) hükümdarlarının tarihi anlatılmış olup bunların isimleri şöyledir : Keykubâd, Keykâvus, Keyhüsrev, Lührerb, Güştasb, Behmen, Humâ-yı bint Behmen, Dârâb b. Behmen ve Dârâb b. Dârâ¹².

Üçüncü grupta yine İran'da hüküm sürmüş olan Eşkâniyân (Part İmparatorluğu) hanedanı hakkında bilgi verilmiştir. 723 yıl hüküm sürdükleri zikredilen Eşkâniyân hükümdarlarının isimleri şunlardır : Eşk b. Dârâ, Eşk b. Eşgân, Şâbur b. Eşgân, Behrâm b. Şâbûr, Balâş b. Behrâm, Hürmüz b. Balâş, Nersi b. Balâş, Firûz b. Hürmüz, Balâş b. Firûz, Hüsrev b. Balâdan, Balâşân b. Balâş b. Firûz, Erduvân b. Eşkân, Hüsrev b. Eşkân, Balâş, b. Eşkân, Cûderz b. Eşkân, Firî b. Cûderz, Cûderz b. Pîrî ve Erduvân.

¹¹ İran'da M.Ö. 728-550 yılları arasında hüküm sürmüş olan Pişdâdiyân (Med) İmparatorluğu'nun kurucusu Deïokes (728-673) kabul edilmektedir. Ondan sonra Fraort (veya Khşatrita, 653-575), Uvakhşatra (Keyaksar, öl. 585) ve Astiyag (İştumegu, 585-550) hükümdar olmuşlardır. Bkz. M.Ş. Günaltay, *İran Tarihi*, I, Ankara 1987², s. 91-125.

¹² İran'da M.Ö. 700-330 yılları arasında hüküm sürmüş olan Pers İmparatorluğu (Ahamenişler)'nin imparator isimleri şöyledir. Ahameniş (700-675), Teispes (675-640), Ariaramna (640-615), Kuraş I (640-600), Kuraş II (Keynusrev, 559-529), Kambis II (529-522), Gomata (veya Berdia/Semerdis, 522-521), Darius (521-486), Artakşatra I (Erdeşir, 486-387), Artakşatra II (387-358), Onos (359-334), Darius III (Kodaman, 334-330). Bkz. Ş. Günaltay, *a.g.e.*, s. 127-257.

İkinci kısmın son grubunda ise Sasanî hükümdarları hakkında bilgi verilmiştir. Eserde adı geçen Sasanî hükümdarları şunlardır : Erdeşîr b. Bâbek, Şâbur b. Erdeşîr, Hürmüz b. Şâbur, Behrâm b. Hürmüz, Behrâm b. Behrâm, Behrâm b. Behrâm b. Behrâm, Nersi b. Behrâm b. Hürmüz, Hürmüz b. Nersi b. Behrâm, Şâbur b. Hürmüz, Erdeşîr b. Hürmüz, Şâbur b. Şâbur b. Şâbur b. Hürmüz, Behrâm b. Şâbur b. Hürmüz, Yezdücerd b. Behrâm b. Şâbur, Behrâm-Gur b. Yezdücerd, Yezdücerd b. Behrâm-Gur, Firûz b. Yezdücerd, Kubâd b. Firûz, Camâsb b. Firûz, Kistrâ-yı Anûşirevân, Pervîz b. Hürmüz, Şirûye b. Pervîz, Erdeşîr b. Şirûye, Kistrâ b. Arslan, Kistrâ b. Kubâd b. Hürmüz, Tûrân-Duhd bint Pervîz, Pervîz b. Behrâm, Azremî-Buht bint Pervîz, Ferruh-zâd b. Pervîz ve Yezdücerd b. Şehriyâr¹³.

Eserin üçüncü kısmında ise Hz. Muhammed devri anlatıldıktan sonra islâm halifeleri üç grup halinde incelenmiştir.

Birinci grupta Hülefâ-i Râşidîn devri anlatılmıştır. Burada sırasıyla Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin halifelik dönemleri incelenmiştir¹⁴.

İkinci grupta Emevî halifeleri Muâviye b. Ebû Süfyân, Yezid b. Muâviye b. Ebû Süfyân, Mervân b. el-Hâkem, Yezid b. Abdülmelik, Ömer b. Abdülaziz b. Mervân b. el-Hâkem, Yezid b. Abdülmelik b. Mervân, Hişâm b. Abdülmelik b. Mervân, Velid b. Yezid b. Abdülmelik b. Mervân, Yezid b. el-Velid b. Abdülmelik b. Mervân, İbrahim b. el-Velid b. Abdülmelik b. Mervân, Mervân b. Muhammed b. Mervân el-Hâkem hakkında bilgi verilmiştir¹⁵.

13 416 yıl müddetle (M.S. 226-642) İran imparatorluk tahtında kalan Sasanîler hakkında bkz. Arthur Christensen, *L'Empire des Sassanides*, Kopenhag 1907, 1936; Aynı müellif, *L'Iran sous les Sassanides*, Paris 1946; P. Sykes, *History of Persia*, Londra 1921.

14 Hülefâ-i Râşidîn'in hilâfet yılları şöyledir: Hz. Ebubekir (632-634), Hz. Ömer (634-644), Hz. Osman (644-656) ve Hz. Ali (656-661).

15 H. 41-132 (M. 661-750) yılları arasında hüküm sürmüş olan Emevî halifelerinin hilâfet yılları şöyledir: I. Muaviye b. Ebi Süfyân (661-680), I. Yezid (680-683), II. Muaviye (683-684), I. Mervân b. el-Hâkem (684-685), Abdülmelik (685-705), I. el-Velid (705-715), Süleymân (715-717), Ömer b. Abdülaziz (717-720), II. Yezid (720-724), Hişâm (724-743), II. el-Velid (743-744), III. Yezid (744), İbrahim (744), II. Mervân el-Himâr (744-750). Krş. C.E. Bosworth, *İslâm*

Üçüncü grupta ise 520 yıl hüküm sürdükleri zikredilen Abbasi halifelerinin tarihi kaydedilmiş ve şöyle sıralanmıştır: Ebu'l-Abbâs Abdullah es-Saffâh, el-Mansûr Ebû Ca'fer Abdullah, el-Mehdî Muhammed b. Abdullah, el-Hâdî Musa b. Muhammed, er-Reşîd Harûn b. Muhammed, el-Emin Muhammed b. Harûn, el-Me'mûn Abdullah b. Harûn, el-Vâsık Billâh Harûn b. el-Mu'tasım, el-Mütevekkil Al'allah Ca'fer b. el-Mu'tasım, el-Mustansır-Billah Muhammed b. el-Mütevekkil, el-Musta'in Billah Ahmed b. Muhammed el-Mu'tasım, el-Mu'tezz-Billah Ebû Abdullah Muhammed b. el-Mütevekkil, el-Muhtedî-Billah Muhammed b. Harûn el-Vâsık, el-Mu'temid Al'allah Ahmed b. el-Mütevekkil, el-Mu'tezid Billah Ahmed b. Talha b. el-Mütevekkil, el-Muktefî Billah Ali b. Ahmed b. Talha, el-Kahir Billah Ali b. el-Mu'teid, er-Râzî Billah Ca'fer el-Mu'tezid, el-Muttakî-Billah İbrahim b. Ahmed, el-Mustekfî Billah Abdullah Ali b. Ahmed, el-Muti'lil-lah el-Fazl b. el-Muktedir, et-Tayî'lillah Abdülkerim b. el-Muti', el-Kadir Billah Ahmed b. İshâk b. el-Muktedir, el-Kaim Billah Ebû Ca'fer Abdullah b. el-Kadir, el-Muktedî, Billah Ebu'l-Kasım Abdullah b. Ahmed, el-Muztazhir Billah Ebû'l-Abbas Ahmed b. el-Muktedir, el-Müstersîd Billah Ebû Mansûr el-Fazl b. el-Mustazhir, er-Râşîr Billah Ebû Ca'fer b. Mansûr b. el-Müstersîd, el-Muktefî li-Emrillah Ebû Abdullah b. el-Mustazhir, el-Müstencid Billah Ebû Muzaffer Yusuf b. el-Muktefî, el-Mustezi bî-Nurillah el-Hasan b. el-Müstencid, en-Nâsır li-Dinillah Ebû'l-Abbas b. Ahmed el-Mustezi, ez-Zârih bî-Emrillah Ebû Nasr Muhammed b. en-Nâsır, el-Mustazır Billah Ebû Ca'fer Mansûr b. ez-Zâhir, el-Musta'sım Billah Ebû Ahmed b. Abdullah b. el-Mustansır¹⁶.

Eserin son kısmı olan dördüncü kısımda ise Abbasi halifeleri devrinde İran'da hüküm süren hanedânlardan bahsedilmektedir. Bu hanedânlar dokuz başlık halinde incelenmiştir.

Devletleri Tarihi, terc. E. Merçil-M. İpşirli, İstanbul 1980, s. 3; B. Uçok, *İslâm Tarihi, Emevîler-Abbâsîler*, Ankara 1983; *Emevîler, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, İstanbul 1986.

16 749-1258 yılları arasında hüküm sürmüş olan Abbâsîler hakkında bkz. Ahmed Çelebi, *Mevsuatü't-Tarihü'l-İslâmî ve'l-Hadâratü'l-İslâmîyye*, Kahire 1982; «Abbâsîler», *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, III, İstanbul 1986; Philip K. Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*, II, Çev. Salih Tuğ, İstanbul 1980.

Birinci grupta 50 yıl hüküm sürdükleri belirtilen Saffârî hükümdarlarından bahsedilmiştir. Bunlar Yakub b. Leys, Amr b. Leys ve Tahir b. Muhammed b. Amr'dır¹⁷.

İkinci grupta 102 yıl saltanat sürdükleri belirtilmiş olan Sâ-mânîler hakkında bilgi verilmiştir. Eserde zikredilen Sâ-mânî hükümdarları ondört adet olup isimleri şöyledir: İsmail b. Ahmed es-Sâmânî, Ebû en-Nasr Ahmed b. İsmail, Ebû'l-Hasan Nasr b. Ahmed, Nuh b. Nasr b. Ahmed, Abdülmelik b. Nuh, el-Emîr Mansûr b. Nuh, el-Emîr Nuh b. Mansûr, el-Emîr Ebû'l-Harb Mansûr b. Nuh, el-Emîr Abdülmelik b. Nuh, el-Emîr el-Muntasır İsmail b. Nuh¹⁸.

Üçüncü grupta Gazneli Devleti tarihi anlatılmıştır. 161 yıl hüküm sürdükleri belirtilen Gazneli hükümdarları şunlardır: Mahmûd b. Sebük-Tegin, Mes'ûd b. Mahmûd, Muhammed b. Mahmûd, Mevdûd b. Mes'ûd, Mes'ûd b. Mevdûd, Ali b. Mes'ûd, Abdürreşîd b. Mahmûd, İbrahim b. Mes'ûd b. Mahmûd, Mes'ûd b. İbrahim, Arslan-Şâh b. Mes'ûd, Behrâm-Şâh b. Mes'ûd, Hüsrev-Şâh b. Behrâm¹⁹.

17 Sîstân'da hüküm sürmüş olan Saffari hanedanı 253 (867) yılından takriben 900 (1495) yılına kadar varlığını sürdürebilmiştir. En önemli üç emiri Ya'kub b. Leys es-Saffar (867-879), Amr b. Leys (879-901), Tâhir b. Muhammed b. Amr (901-908)'dir. Bkz. C.E. Bosworth, *age.*, s. 130-134; E. Merçil, «Saffariler», *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, V, s. 417-449.

18 204-395 (819-1005) yılları arasında Horasan ve Mâverâünnehir'de hüküm süren Sâ-mânî emirlerinin saltanat yılları şöyledir: I. Ahmed b. Esed b. Sâ-mân (819-864), I. Nasr b. Ahmed (864-892), I. İsmail b. Ahmed (892-907), II. Ahmed b. İsmail (907-914), el-Emîr es-Sa'id II. Nasr (914-943), el-Emîr el-Hamîd I. Nûh (943-954), el-Emîr el-Müeyyed I. Abdülmelik (954-961), el-Emîr es-Sedîd I. Mansûr (961-976), el-Emîr er-Rızâ II. Nuh (976-997), II. Mansûr (997-999), II. Abdülmelik (999-1000), II. İsmâil el-Muntasır (1000-1005). Krş. C.E. Bosworth, *age.*, s. 127-129.

19 352-582 (963-1186) yılları arasında Horasan, Afganistan ve Kuzey Hindistan'da hüküm süren Gazneli hükümdarlarının saltanat yılları şöyledir: (Alptegin (963), Ebû İshâk İbrâhim b. Alptegin (963-966), Bilgetegin (966-975), Börtegin (975-977), Nâsır ed-Devle Sebüktegin (977-997), İsmâ'il (997-998), Yemîn ed-Devle Mahmûd (998-1030), Celâl ed-Devle Muhammed (1030), Şihâb ed-Devle I. Mes'ûd (1030-1040), Muhammed (ikinci hükümdarlığı, 1040-1041), Şihab ed-Devle Mevdûd (1041-1049), II. Mes'ud (1049), Bahâ ed-Devle Ali (1049), İzz ed-Devle Abdürreşîd (1049-1052), Kivâm ed-Devle Toğrul (1052), Cemâl ed-Devle Ferruhzâd (1052-1059), Zâhir ed-Devle İbrâhim

Dördüncü grupta 106 yıl hüküm sürdükleri belirtilen Deylem hükümdarları el-Emîr İmâd ed-Devle Ali b. Büveyh ed-Deylemî, Rükñ ed-Devle Hasan b. Büveyh, Muizz ed-Devle Ebû'l-Hasan Ahmed b. Büveyh, Abdüd ed-Devle Ebû Hüsrev b. Rükñ ed-Devle, İzz ed-Devle Bahtiyâr b. Muizz ed-Devle, Müeyyed ed-Devle Ebû Nasr b. Rükñ ed-Devle, Fahr ed-Devle Ali b. Rükñ ed-Devle, Mecd ed-Devle Ebû Tâlim Rüstem b. Fahr ed-Devle, Şeref ed-Devle, Ebû'l-Fevâris Şirzîl b. Adud ed-Devle, Samsâm ed-Devle Ebû Kalincâr Merzubân b. Adud ed-Devle, Bahâ ed-Devle Ebû Nasr Hüsrev b. Adud ed-Devle Sultân ed-Devle Ebû Şücâ' b. Bahâ ed-Devle, Şerefe ed-Devle Ebû Ali Hasan b. Bahâ ed-Devle, Celâl ed-Devle Hüsrev Şâh b. Bahâ ed-Devle, İmâd-ı Dinillah İzze'l-Mülûk Ebû Kâlincâr Merzubân b. Sultân ed-Devle, el-Melikü'r-Rahim Ebû Nasr b. Hüsrev b. İzze'l-Mülûk, el-Melik Ebû Sâid Hüsrev Şâh b. İmâd ed-Devle, el-Melik Ebû Mansûr Fulâd-Sutûn el-Melik Ebû Ali b. Keyhüsrev b. İzze'l-Mülûk hakkında bilgi verilmiştir²⁰.

Beşinci grupta 160 yıl hüküm sürdükleri belirtilen Selçuklu hükümdarlarından bahsedilmektedir. Bu hükümdarların isimleri ise şöyle kaydedilmiştir : Rükñ ed-Dîn Ebû Tâlib Tuğrul Beg Muhammed b. Mikâil b. Selçuk, İzz ed-Dîn Ebû Şücâ' Alp Arslan Muhammed b. Çağrı Beg b. Mikâil, Muizz ed-Dîn Ebû'l-Feth Melikşâh b. Alp Arslan, Rükñ ed-Dîn Ebû'l-Muzaffer b. Berkjaruk b. Melikşâh, Sultân Gıyâs ed-Dîn Ebû Şücâ' Muhammed b. Melikşâh, Muizz ed-Devle Ebû'l-Harb Sencer b. Melikşâh, Mugis ed-Dîn Ebu'l-Kasım Mahmûd b. Muhammed, Rükñ ed-Dîn Ebû Tâlib Tuğrul b. Muhammed, Sultân Gıyâs ed-Dîn Ebû'l-Feth Mes'ûd b. Muhammed, Mugis ed-Dîn Ebû'l-Feth Melikşâh b. Mahmûd b. Muhammed,

(1059-1099), Alâ'ed-Devle II. Mes'ûd (1099-1115), Kemâl ed-Devle Şirzâd (1115-1116), Sultân ed-Devle Arslan Şâh (1116-1117), Yemin ed-Devle Behrâm Şâh (1117-1157), Muiz ed-Devle Husrev Şâh (1157-1160) ve Tâced-Devle Husrev Melik (1160-1186). Krş. C.E. Bosworth, *age.*, s. 225-227. Gazneliler hakkında ayrıca bkz. E. Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, Ankara 1989; Spuler, «Ghaznavids» mad. *EI*²; İ. Kafesoğlu, «Mahmud Gaznevi» mad. *İA*.

20 İran ve Irak'ta 320-454 (932-1062) yılları arasında hüküm sürmüş olan Deylemliler (Büveyhiler veya Büyiler) Fars ve Huzistan, Kirmân, Cibâl ve Irak kolu olmak üzere dört kol halinde hüküm sürmüşlerdir. Selçukluların Bağdod'ı işgali ile tarih sahnesinden silinmişlerdir. Krş. C.E. Bosworth, *age.*, s. 119-122.

Muizz ed-Devle ve'd-dîn Ebu'l-Harb Süleyman Şâh b. Muhammed b. Mahmûd, Rûkn ed-Dîn Arslan b. Tuğrul b. Muhammed, Mugiss ed-Dîn Tuğrul b. Arslan²¹.

Altıncı grupta Kuhistan (Melâhide) melikleri hakkında bilgi verilmiştir. 181 yıl hüküm sürdükleri belirtilen Kuhistan melikleri yedi kişi olup isimleri şöyledir : Hasan b. Ali b. Muhammed es-Sabbâh el-Himyerî, Kiya Büzürg Ummîd Muhammed b. Büzürg Ummîd, Hasan b. Muhammed b. Yahya Celâl ed-Dîn, Hasan b. Muhammed b. Hasan Nevmüslümân Alâ'ad-Dîn Muhammed b. el-Hasan Rûkn ed-Dîn Harezmsâh²².

Yedinci grupta, eserin yazılmış olduğu tarihe kadar 130 yıldır hüküm sürdüğü belirtilen ve on bir kişi olan Salgurlu atabeglerinin tarihinden bahsedilmiştir. Bunların isimleri şöyle sıralanmıştır : Atabeg Muzaffer ed-Dîn Sungur b. Mevdûd, Atabeg Muzaffer ed-Dîn Zengî b. Mevdûd, Atabeg Muzaffer ed-Dîn Tekle b. Zengî, Atabeg Muzaffer ed-Dîn Sa'd b. Zengî, Atabeg Kutb ed-Dîn Tuğrul

21 Selçuklular; Büyük Selçuklular 1038-1194), Suriye Selçukluları (1078-1117), Kırmân Selçukluları (1048-1186), Irak Selçukluları (1119-1194) ve Türkiye Selçukluları (1075-1308) olmak üzere beş kol halinde hüküm sürmüşlerdir. Selçuklular hakkında bkz. İ. Kafesoğlu, *Sultan Melikşâh Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953; M. Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu, I, Kuruluş Devri*, Ankara 1979, II, *İkinci İmparatorluk Devri*, Ankara 1982²; Aynı müellif, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara 1963; Ali Sevim, *Suriye Selçukluları*, I, Ankara 1965; O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ankara 1965; Aynı müellif, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971; M. Halil Yımaç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, I, Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944; İ. Kafesoğlu, «Selçuklular» mad. İA.; E. Merçil, *Kirman Selçukluları*, İstanbul 1980, Ankara 1989; Aynı müellif, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 1990; A. Özaydın *Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, Ankara 1980; C.E. Bosworth, *age.*, s. 145-150.

22 Kuhistan melikleri İsmâ'ilîler (veya Haşşâşinler) olarak bilinirler. 483-653 (1090-1256) yılları arasında İran'da, takriben 493-671 (1100-1273) yılları arasında da Suriye'de hüküm sürmüşlerdir. Esas kol İran'ın Elbûrz dağlarındaki Alamût'ta hüküm sürmüştür. Moğolların Alamût'u zabtı ile ortadan kalkan İsmâ'ilîlerin en önemli hükümdarları şunlardır: Hasan-ı Sabbâh (1090-1124), Kiyâ Büzürg-Ümmîd (1124-1138), I. Muhammed (1138-1162), II. Hasan Alâ-Zikrihî's-Selâm (1162-1166), Nûr ed-Dîn II. Muhammed (1166-1210), Celâl ed-Dîn III. Hasan (1210-1221), Alâ ed-Dîn III. Muhammed (1221-1255) ve Rûkn ed-Dîn Hürşah (1255-1256). Krş. C.E. Bosworth, *age.*, s. 159-161; A. Özaydın, «Alamut Kalesi», *Türk Kültürü*, Eylül 1986, sayı 281, s. 585-89.

b. Sungur, Atabeg Muzaffer ed-Dîn Ebû Şücâ' Sa'd b. Zengî, Atabeg Muzaffer ed-Dîn Kutluğ Hân Ebû Bekr Abdullah b. Sa'd, Atabeg Muzaffer ed-Dîn Muhammed b. Sa'd, Atabeg Muzaffer ed-Dîn Muhammed Şâh b. Salgur Şâh b. Sa'd b. Zengî Atabeg Muzaffer ed-Dîn Selçuk Şâh b. Salgur b. Sa'd b. Zengî Atabeg Muzaffer ed-Dîn Abiş bint Sa'd b. Ebû Bekr b. Sa'd b. Zengî²³.

Sekizinci grupta Harezmi hükümdarları hakkında bilgi verilmiştir. Bu kısımda, 120 yıl hüküm sürdükleri belirtilmiş olan sekiz hükümdarın tarihi anlatılmış olup isimleri şöyledir: Hârezmşâh Muhammed b. Anuştegin, Hârezmşâh Atsız b. Muhammed, Arslan b. Atsız, Sultân-şâh b. Arslan, Alâ ed-Dîn Tekiş b. Arslan, Sultân Muhammed b. Tekiş, Sultân Celâl ed-Dîn Muhammed ve Sultân Gıyâs ed-Dîn Muhammed²⁴.

Dokuzuncu ve son grupta Moğollar hakkında bilgi verilmiştir. Burada Moğolların kurucusu Çingiz Han ile İlhanlı hükümdarı Abaka Han b. Hülagü Han devirlerinin tarihi anlatılmıştır²⁵.

Orijinal Farsça metin Abaka Han devri hakkında bilgi verdikten sonra son bulmaktadır. Ancak, Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan Türkçe tercümede, daha önce de belirttiğimiz gibi Fatımîler, Eyyubîler, Memlukler devri anlatılmış, son olarak da Osmanlıların şeceresi eklenmiştir. Bu ilâveler şu başlıklar altında yapılmıştır.

Fatımîler : Tercüme nüshada zikredilmiş olan Fatımî halifeleri şunlardır : Ebû Ubeydullah b. Hasan b. Muhammed b. Ali

23 Fars'ta 543-685 (1148-1286) yılları arasında hüküm sürmüş olan Salgurlu Atabegleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. E. Merçil, *Fars Atabegleri Salgurlular*, Ankara 1991²; C.E. Bosworth, *age.*, s. 157-58.

24 Hârezmşâhlar Kât (Kâs) Afrîgiler (305-995), Güngenc Me'mûnileri (995-1017), Gazneli Valileri (1017-1034) ve Anuştegin'in kolu (1077-1231) olmak üzere dört kol halinde hüküm sürmüş ve Moğol istilâsı ile son bulmuştur. Daha geniş bilgi için bkz. İ. Kafesoğlu, *Hârezmşâhlar Devleti Tarihi (485-617/1092-1229)*, Ankara 1956; A. Taneri, *Celâlî'd-Dîn Harizmşâh ve Zamânı*, Ankara 1977; F. Köprülü, «Hârezmşâhlar» mad. *İA.*; C.E. Bosworth, *age.*, s. 134-138.

25. Moğollar ve İlhanlılar hakkında geniş bilgi için bkz. W. Barthold, «Cengiz Han» mad. *İA.*; B. Spuler, *İran Moğolları: Siyaset, İdare ve Kültür, İlhanlılar Devri, 1220-1350*, terc. Cemal Köprülü, Ankara 1957; F. Sümer, «Anadolu'da Moğollar», *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I, Ankara 1970, s. 1-147; C.E. Bosworth, *age.*, s. 177-189.

er-Rızâ b. Musâ el-Kâzım b. Câferü's-Sâdık b. Muhammed el-Bakır b. Zeynel's-âbidîn b. el-Hüseyin b. Ali, Kaim bî-Emrillah Muhammed b. Ubeydullah, el-Mansûr bî-Emrillah İsmail b. Nizâr b. Ubeydullah, el-Mu'izz lî-Dinillah Ma'add b. Mansûr b. İsmail, el-Aziz-Billâh b. el-Mu'izz lî-Dinillah b. Ma'add b. Mansûr, el-Hâkim bî-Emrillâh Mansûr b. el-Aziz b. el-Mu'izz, ez-Zâhir lî-Ağrazi Dinillâh Ali el-Hâkem b. el-Aziz b. el-Mu'izz, el-Mustansır Billâh Mu'izz b. ez-Zâhir b. Ali b. el-Hâkem, el-Musta'lî Billâh Ahmed b. el-Mustansır b. ez-Zâhir b. el-Hâkem, Amir bî-Hükkâm Allah Mansûr b. Ahmed b. Ma'add b. ez-Zâhir b. el-Hâkem, Hâfız lî-Dinillah Abdülmecid b. Muhammed b. el-Mustansır b. ez-Zâhir, Zâfir Billâh İsmail b. el-Hâfız lî-Dinillah Abdülmecid, el-Fâiz bî-Nasrullah İsâ b. İsmail b. e-Zâhir, Âdur lî-Dinillah Abdullah b. Yusuf b. Abdülmecid el-Hâfız lî-Dinillah²⁶.

Tercüme nüshada, 80 yıl hüküm südükları belirtilen Eyyubî hükümdarlarının isimleri ise şöyle kaydedilmiştir : Melik Salâh Yusuf b. Eyyûb, el-Melik el-Aziz İmâd ed-Dîn Osman b. es-Sultân Salâhaddin Yusuf b. Eyyûb, el-Mansûr Muhammed b. el-Melik el-Aziz Osman b. Salâhaddin Yusuf, el-Melik el-Âdil Muhammed b. Eyyûb, el-Melik el-Kâmil Muhammed b. el-Melik el-Adil Muhammed b. Eyyûb, el-Melik es-Sâlih Necm ed-Dîn Eyyûb b. el-Melik el-Kâmil Muhammed b. el-Melik el-Adil Muhammed b. Eyyûb, Melik-i Muazzam Turân-Şâh b. Melik Sâlih Necm ed-Dîn Eyyûb Ümü'l-Halîl Şecer ed-Dürr²⁷.

114 yıl saltanat sürdükten belirtilen Memlûklü hükümdarları ise aşağıdaki sıra ile anlatılmıştır : el-Melik el-Mu'izz İzz ed-Dîn Aybek, Melik Muzaffer ed-Dîn Kutuz, el-Melik ez-Zâhir Baybars el-Mu'izzî, el-Melik es-Saîd Muhammed Berke Hân b. Melik Zâhir Baybars, el-Melik el-Âdil Selâmiş b. Melik Zâhir, el-Melik el-Mansûr

26 Kuzey Afrika ve daha sonra Mısır ve Suriye'de hüküm sürmüş olan Fatimîler hakkında geniş bilgi için bkz. M. Canard, «Fatimids» mad. *EI*²; E. Gracfe, «Fatimîler» mad. *IA*; C.E. Bosworth, *age.*, s. 59-62.

27 Mısır, Suriye, Diyârbekir ve Yemen'de hüküm sürmüş olan Eyyûbîler hakkında genel bilgiler için bkz. Halil Edhem, *Düvel-i İslâmiyye*, s. 88-106; C. Cahen, «Ayyubids» mad. *EI*²; H.A.R. Gibb, *A The Ayyubids*, Philadelphia 1962, s. 693-717; C.H. Becker, «Eyyûbîler», *IA*; C.E. Bosworth, *age.*, s. 75-79; R. Şeşen, Salâhaddin Eyyubi ve Devlet, İstanbul 1987.

el-Mansûr Ebû'l-Meâlî Kalâ'ûn, Melik Eşref Salâhaddin Halil b. Kalâ'ûn, Melik Nâsır Muhammed b. Kalâ'ûn, Melik Âdil Kitbugâ-i Mansûrî, Melik Mansûr-ı Lâcîn, Melik Muzaffer Baybars Çâşankîr, Muhammed b. Kalâ'ûn, Mansûr Ebû Bekr b. Muhammed b. Kalâ'ûn, Melik Eşref Alâ ed-Dîn b. Muhammed b. Kalâ'ûn, Nâsır Ahmed b. Melik Nâsır Muhammed Kalâ'ûn, Melik Sâlih İmâd ed-Dîn İsmail b. Melik Nâsır Muhammed b. Kalâ'ûn, Melik Kâmil Şa'ban b. Muhammed b. Kalâ'ûn, Melik Muzaffer Emir-Hâc b. Muhammed b. Kalâ'ûn, Sultân Hasan b. Melik Nâsır Muhammed b. Kalâ'ûn, Salâhaddin b. Muhammed b. Kalâ'ûn, Mansûr Muhammed b. Emîr-Hâc b. Kalâ'ûn, Melik Eşref Şa'bân b. Sultan Hüseyin b. Kalâ'ûn, Melik Mansûr Ali b. Şa'bân b. Hüseyin b. Muhammed b. Kalâ'ûn, Melik Sâlih b. Şa'bân b. Muhammed b. Kalâ'ûn²⁸.

Çerkez (Burci) melikleri ise şöyle sıralanmıştır Zâhir Berkuk el-Çerâkîsî, Nâsır Ebu's-Sa'âdât Ferruh b. Berkuk, Âdil Ebû'l-Fazl Ali b. el-Mütevekkil, Müeyyed Ebû Nasr Şeyh el-Mahmûdî ez-Zâhiri, Muzaffer Ebî's-Sa'adât Ahmed b. Şeyh el-Mahmûdî, Tahir Tatar, Sâlih Muhammed b. Tatar, Eşref Barsbay ed-Dokmakî, Melik Aziz Yusuf b. Barsbay, Tâhir Çakmâk ez-Zâhiri, Mansûr Osman b. Çakmâk, Eşref İnâl en-Nâsirî, Melik Müeyyed Ebû'l-Feth Ahmed b. İnâl, Zâhir Hoşkadem, Melik Tühir Bilbât, Belik Tâhir Timurburga, el-Melikü'l-Eşref Sultân Kait Bâ, Kansugûri²⁹.

Tercüme nüshada yapılmış olan son ilâvede ise Osmanlı hükümdarı III. Mehmed devrine (1566-1603) kadar gelen Osmanlı hanedanının şeceresi belirtilmiştir.

Görüldüğü gibi, insanlığın yaradılışından 674(1275) tarihine kadar olan olayları içine alan bu eser genel bir dünya tarihi ma-

28 Burada zikredilmiş olan Memlûk melikleri, Memlûklerin Mısır'da hüküm sürmüş olan Bahri kolu melikleridir. Bunlar 1250-1390 yılları arasında hüküm sürmüşlerdir. Bkz. C.E. Bosworth, *age.*, s. 80-85; M.C.Ş. Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memluk Sultanlığı*, İstanbul 1961; E. Blochet, *Histoire des Sultans Mamlouks*.

29 Bunlar Memlûklerin ikinci kolu olan Burci memlûkleridir. 1382-1517 yılları arasında hüküm sürmüşler ve Osmanlı fethi ile son bulmuşlardır. Bkz. C.E. Bosworth, *age.*, s. 80-85; H. Edhem, *Düvel-i İslâmiyye*, s. 107-114. Memlûkler hakkında daha geniş bilgi için bk. İsmail Yiğit, *Memlûkler (648-923/1250-1517): Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, VII. cilt, İstanbul 1991, 424 s.

hiyetindedir. Müellif, eserinde Peygamberler ve Hülefa-i Raşidîn'den sonra Emevî, Abbâsî, Saffarî, Samânî, Gaznevî, Deylemî, Selçuklu ve Salgurlular ile Harezmi devletlerinin tarihlerini toplamış, Moğollarla ilgili olarak da hayli bilgiler vermiştir.

Kadı Beyzâvî eserinde Salgurlu tarihi için de bir bölüm ayırmıştır. Ancak, Salgurlular devrinde yaşamış ve Salgurlu hizmetinde bulunmuş olmasına rağmen, bu sülâle hakkında verdiği bilgiler oldukça muhtasardır. Muhtemelen atabeylere olan kırgınlığı bu sülâle hakkında daha fazla bilgi vermesini engellemiştir³⁰.

30 Bkz. E. Merçil, *Fars Atabegleri Salgurlular*, Ankara 1991,2 s. XIV.